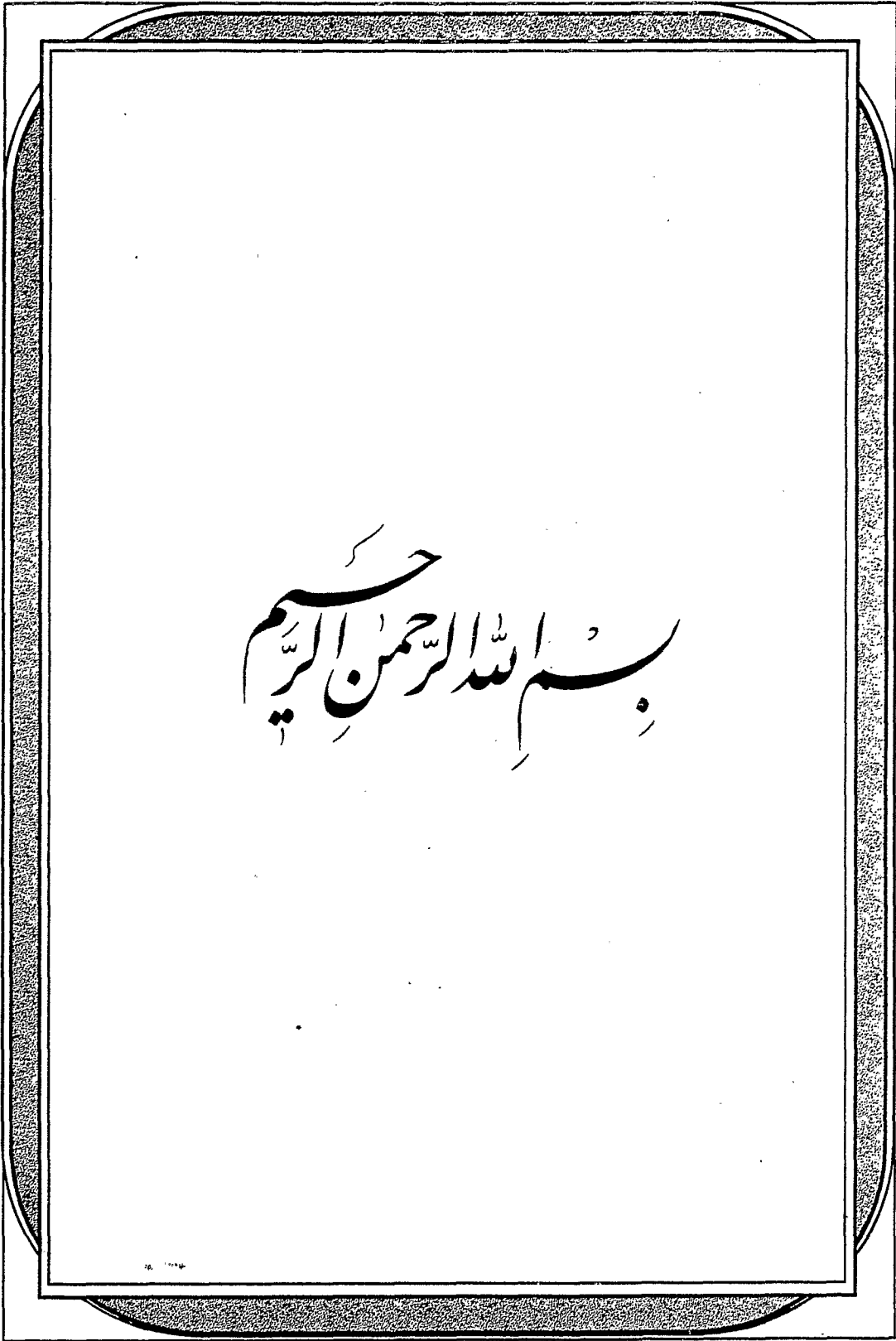

۱۷۹۲

۱۰۵۲۵۵

مجلس آیت‌الله عالی‌مقام امام خمینی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ

عنوان

«نقش قرآء»

در تحولات قرن اول هجری

استاد راهنما

جناب آقای دکتر حسین مفتخری

استادان مشاور

حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر گرجیان

حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر بهروز لک

نگارش و پژوهش

فرشته کوشکی

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۴

مجلس آیت‌الله عالی‌مقام امام خمینی

۱۳۸۴

۱۰۵۲۵۵

تاریخ: ۸۴/۷/۲۴

شماره: ۱۴۷/۸۴/۲۲۲

پوست:

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه خانم **فاطمه فرسج کوشکی** دانشجوی رشته **تاریخ** گرایش **گرایش** در مقطع **ارشد** تحت عنوان **نقش قراد در تحولات قرن اول هجری** در تاریخ **۲۰/۶/۸۴** با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی
 دفاع مجدد
 غیر قابل قبول

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱) استاد راهنما	جناب آقای دکتر نقری		
۲) استاد مشاور (۱)	جناب آقای دکتر گرجیان		
۳) استاد مشاور (۲)	جناب آقای دکتر مهرزاد		
۴) استاد ناظر	جناب آقای حسینی انزلی		
۵) نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی	جناب آقای دکتر حبیبی		
نام و امضای	مدیر برنامه ریزی و خدکات آموزشی	نام و امضای	مسئول امور پایان نامه ها

توضیح: با توجه به آیین نامه پایان نامه های مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۲ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۲ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲ غیر قابل قبول

* نتایج میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقدیم

تقدیم به پیشگاه ائمه اطهار علیهم السلام،

به معادن علم و خزائن رحمت و هدایتگران راستین بشریت

و تقدیم به همسر

که اگر نبود بردباری و یاری او مرا یارای انجام این مهم نبود.

تقدیر و تشکر

با تشکر و قدردانی از:

استاد گران قدر جناب آقای دکتر حسین مفتخری استاد راهنما،
و اساتید بزرگوار مشاور آقایان دکتر گرجیان و دکتر بهروزلک.
همچنین با سپاس و تشکر از راهنمائیهای ارزنده دکتر رسول جعفریان و
کلیه اساتید محترمی که در طول دوران تحصیل، هرچه آموخته‌ام از فیض
وجود عالمانه آنهاست.

چکیده

قاریان قرآن گروهی با منشأ مذهبی بودند که با ظهور اسلام و آغاز وحی در جامعه اسلامی به وجود آمدند و کم‌کم به «قراء» مشهور شدند. آنان از بزرگان و خواص جامعه اسلامی به شمار می‌آمدند. شناخت قراء و بررسی نقش آنان در تحولات فرهنگی و سیاسی در قرن اول هجری محور اصلی بحث ماست.

بررسی فضای سیاسی حاکم بر قرن اول هجری و محیط رشد و شکل‌گیری قاریان، امری است که در شناخت قاریان و بررسی عملکرد آنان ضروری است.

در بعد فرهنگی، «قراء» سردمداران تولید و نشر علوم مختلف از جمله: قرآن، تفسیر، فقه، حدیث، تاریخ و ادبیات عرب، در تمدن اسلامی بودند. این ویژگی آنان را از برجستگان و بزرگان جامعه ساخته بود، کسانی که مورد اعتماد و محل مراجعه مردم بودند. از این روی، حاکمان نیز به قراء توجه بیشتری نشان می‌دادند.

حضور قاریان در حوادث سیاسی در سه بعد قابل بررسی است؛ قاریان قرآن با حضور خود در مناطق تازه فتح شده به وسیله مسلمانان، در جامعه‌پذیری آن مناطق نقش مهمی داشتند. در برخورد با حکومتها، با ایفای نقشهای مشروعیت بخشی و حمایتی در تأثیر و استحکام آنها و گاهی با ایفای نقش انتقادی و اعتراضی به مقابله و رویارویی با آنان پرداختند و در این مسیر مشقت‌هایی را متحمل شده، مورد ضرب و شتم قرار گرفته و عده‌ای از آنان نیز تبعید یا کشته شدند.

در چگونگی موضع‌گیری آنان در برخورد با مسائل سیاسی می‌توان آنان را به چند دسته تقسیم کرد: گروهی به کناره‌گیری و انزوا از مسائل سیاسی روی آوردند، آنان نیز که در مسائل سیاسی شرکت داشتند دو گروه بودند: یا درگیر با حکام بودند و یا به حمایت ایشان پرداخته و همراه آنان بودند. این مباحث در این تحقیق ضمن چهار فصل بررسی شده است:

فصل اول: به بررسی فضای سیاسی و فرهنگی قرن اول هجری و نیروهای مؤثر در آن می‌پردازد.
در فصل دوم: شناخت قاریان، چگونگی شکل‌گیری و مراحل آن بحث شده است.
بیان مباحث فرهنگی و اعتقادی و حضور قاریان در عرصه‌های علمی از مباحثی است که در فصل سوم، مطرح شده است.

فصل چهارم: به حضور سیاسی قاریان در حوادث و رویدادهای قرن اول هجری اختصاص دارد و در خاتمه نیز جمع‌بندی از مباحث مطرح شده و نتیجه‌گیری آمده است.

در پایان مقال به این نتیجه رسیدیم که چگونگی موضع‌گیری خواص در برخورد با مسائل جامعه، به دلیل پیروی عوام از آنان در بوجود آمدن حوادث مثبت و منفی تاریخی ما را و می‌دارد که به شناخت قاریان به عنوان گروهی از خواص و آسیب‌شناسی آنان در تحلیل وقایع تاریخی توجه کرده و به بحث و بررسی آن عنایت بیشتری مبذول داریم.

واژه‌های کلیدی: قراء، قرآن، قرن اول هجری، تاریخ اسلام، جامعه‌پذیری، حاملان فرهنگ اسلامی و نخبگان.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	مقدمه
۲	۱. بیان مسأله
۳	۲. اهمیت موضوع
۳	۳. پیشینه پژوهش
۷	۴. سؤال اصلی پژوهش
۷	۵. فرضیه‌های پژوهش
۷	۶. مفاهیم و متغیرها
۷	۷. سؤالات فرعی پژوهش
۸	۸. پیش فرض‌های پژوهش
۸	۹. اهداف پژوهش
۸	۱۰. روش پژوهش
۹	۱۱. سازمان‌دهی پژوهش
۱۱	بررسی و نقد منابع
۱۶	فصل اول: کلیات و چارچوب نظری
۱۷	۱ - ۱ - چشم اندازی بر سده نخستین اسلامی
۱۹	۱ - ۲ - مهم‌ترین ویژگی‌های قرن اول هجری

۲۲	۱- ۳- عوامل تأثیرگذار در تحولات قرن اول هجری
۲۴	جمع‌بندی
۲۵	چارچوب نظری
۲۵	۱- نیل به اهداف
۲۵	۲- سازواری یا انطباق
۲۶	۳- تداوم
۲۶	۴- همگرایی
۲۷	طبقه‌بندی کنش اجتماعی:
۲۹	شیوه‌های انتقال جامعه‌پذیری:
۳۱	طرح چارچوب نظری
۳۲	فصل دوم: قرآء و جایگاه آنها در جامعه اسلامی
۳۸	۱- ۱- اولین قاری
۳۸	۲- ۲- ظهور و پیدایش «قرآء»
۴۳	۲- ۳- طبقات قاریان در قرن اول هجری
۴۵	۲- ۴- پراکندگی قرآء در جغرافیای اسلامی
۴۷	جمع‌بندی
۴۸	طبقات قاریان در قرن اول بر مبنای طبقه‌بندی ذهبی در کتاب معرفة القراء
۵۰	فصل سوم: نقش قرآء در گسترش فرهنگ اسلامی
۵۲	۳- ۱- قرآء و قرآن
۵۲	۳- ۱- ۱- قرائت قرآن
۵۲	۳- ۱- ۲- حفظ قرآن

۵۲	۳-۱-۳- تدریس و تعلیم
۵۳	۳-۱-۴- کتابت قرآن
۵۳	۳-۱-۵- جمع قرآن
۵۴	۳-۱-۶- وحدت مصحفها
۵۴	۳-۱-۷- نقطه گذاری، اعراب و علوم قرآنی
۵۵	۳-۱-۸- تفسیر قرآن
۵۸	۳-۲- قرآء و حدیث نبوی
۶۱	۳-۳- قرآء و فقه
۶۳	۳-۴- قرآء و ادبیات عرب:
۶۴	۳-۵- قرآء و علم تاریخ و مغازی و سیره
۶۵	۳-۶- قرآء و تصوف
۶۶	۳-۷- قرآء و فرقه‌ها
۶۷	۳-۷-۱- فرقه مرجئه
۶۸	۳-۷-۲- فرقه خوارج
۶۹	۳-۷-۳- دیگر فرقه‌ها
۶۹	۳-۸- قرآء و نگارش علوم گوناگون
۷۰	۳-۹- قرآء و مسافرت‌های علمی:
۷۲	جمع بندی
۷۳	فصل چهارم: نقش قرآء در تحولات سیاسی قرن اول هجری
۷۵	۴-۱- قرآء و قدرت سیاسی
۷۸	۴-۱-۱- مقطع اول: قرآء از آغاز وحی تا رحلت پیامبر ﷺ
۷۸	۴-۱-۲- مقطع دوم از رحلت پیامبر ﷺ تا حکومت امام حسن ﷺ

۹۰ نامه امام سجاد به ابن شهاب زهری

۹۲ ۴ - ۱ - ۳ - مقطع سوم: قراء در حکومت اموی

۱۰۳ ۴ - ۲ - نقش قراء در گسترش تشیع

۱۰۵ ۴ - ۳ - فتوحات و نقش قراء در جامعه پذیری مناطق فتح شده

۱۰۸ جمع بندی

۱۱۰ خاتمه: نتیجه گیری

۱۱۳ فهرست منابع

۱۱۴ الف) منابع اصلی

۱۱۶ ب) منابع پژوهشی

۱۲۱ ج) مقالات

مقدمه:

طرح تحقيق

مقدمه

در هر جامعه‌ای محور اصلی در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، خواص و نخبگان آن جامعه هستند. موقعیت ممتاز آنان در بین مردم و پیروی توده مردم از آنان از طرفی، و تأثیر نفوذ کلام آنان از سوی دیگر، سبب شده است که حاکمان در طول تاریخ به این گروه ویژه‌ای داشته باشند.

در تاریخ اسلام گروه‌های مختلفی از بزرگان نقش آفرین بوده‌اند. از میان این گروه‌ها نقش قاریان قرآن برجسته‌تر است. چراکه آشنایان و حاملان قرآن در میان مسلمانان از موقعیت ممتازی برخوردار بوده و از خواص و بزرگان برخوردار بوده‌اند.

۱. بیان مسأله

در این تحقیق به نقش و عملکرد قاریان قرآن، از جنبه‌های فرهنگی - فکری و سیاسی در جامعه اسلامی، خواهیم پرداخت. قاریان قرآن برای آموزش قرآن و همچنین شرکت در امر غذا و فترحات به مناطق مختلف فرستاده می‌شدند. آنان آن مناطق را به کانونهای علمی تبدیل کردند. با توجه به گسترش مرزهای جامعه اسلامی در قرن اول، مهمترین مراکز نشر و آموزش قرآن در آن دوران شهرهای: مکه، مدینه، کوفه، بصره، شام و بیت المقدس بوده است. حضور قاریان قرآن و تشکیل مراکز آموزش قرآن در این مناطق، این شهرها را در آن روزگار به مراکز علمی و همچنین مراکز مهم ایجاد حرکتها و تحولات سیاسی و فکری تبدیل کرد. بررسی این تحولات علمی و

سیاسی و نقش قاریان در شکل‌گیری آن موضوعی است که در این پژوهش به آن خواهیم پرداخت. پژوهشی که در محدوده جغرافیایی فوق و به لحاظ زمانی تا پایان قرن اول هجری را در بر می‌گیرد. قرنی که با ظهور اسلام و نزول وحی آغاز می‌شود و تا پایان حکومت عمر بن عبدالعزیز در سال ۱۰۱ ادامه می‌یابد.

۲. اهمیت موضوع

شناخت جایگاه گروهی از نخبگان جامعه که جزو ایدئولوگ‌ها و پدیدآورندگان نهضت اسلامی بودند. با توجه به اینکه معمولاً عوام جامعه دنباله‌رو خواص هستند و از تفکرات و موضع‌گیریهای آنان پیروی می‌کنند. لذا شناخت خواص، ما را در شناخت و تحلیل اتفاقات تاریخی کمک می‌کند. از طریق این شناخت می‌توان به تحلیل عملکرد خواص در جامعه امروز پرداخت و از انحرافات آنان که منجر به انحراف جامعه می‌شود، جلوگیری کرد.

۳. پیشینه پژوهش

با تحقیقات گسترده‌ای که انجام گرفت روشن شد که درباره این موضوع کتابی به شکل تک نگاری نوشته نشده است. تنها دو مقاله: یکی به زبان عربی با عنوان «القراء والحركة الفكرية في العهد الاسلامیة الاولى» نوشته «دکتر هادی حسین حمود» که در مجله «الذخائر»، جلد اول، به چاپ رسیده است و مقاله‌ای که به زبان انگلیسی در دائرة المعارف اسلامی در مدخل «قراء» آمده است.

حسین حمود در مقاله خود به پیدایش و شکل‌گیری قاریان و تأثیرات فکری و فرهنگی آنان در تمدن اسلامی پرداخته است، وی متعرض مسائل سیاسی نشده است. البته با توجه به این که منبع مستقلی در این باره نداریم، تحقیق ایشان دارای اهمیت ویژه‌ای است، به ویژه که نویسنده در این مقاله از منابع متعدد بهره گرفته است. نویسنده پس از ارائه تعریفهایی از قاریان، از آنان به عنوان طبقه‌ای از اهل فرهنگ و علم در میان جامعه عربی مسلمان یاد می‌کند، که علوم را از

مرحله شفاهی به مرحله تدوین و ثبت وارد کرده‌اند.

القراء والرحله فی طلب العلم، القراء والتدوین، القراء والعلوم العربیة الاسلامیة، القراء والتفسیر القرآن، القراء والحديث النبوی، القراء والفقه والفتوی، القراء والعربیة ومساهمات القراء فی التاريخ والمغازی والسیره، از گزاره‌هایی است که به گونه‌ای گذرا در این مقاله بحث و بررسی شده است. وی در موضوع‌های یاد شده به اسامی قاریان متخصص در آن موضوع اشاره کرده است. از نگاه او قاریان قرآن از اولین گروه‌های علمی در جهان اسلام بودند که به احکام اسلام آشنایی داشته و کم‌کم در هر رشته‌ای تخصص پیدا کرده‌اند.

منبع دیگر مدخل «قراء» در دائرة المعارف اسلامی است.

[Encyclopedia of Islam Qurra]

در این مقاله به بحث درباره تحقیقات انجام شده در این رابطه پرداخته شده است. دیدگاه‌های مستشرقینی چون برونو (Brunnow)، فلپاوزن (Wellhausen)، هیندز (Hinds)، شعبان (Shaban) و جوینبل (Juynbool) در این مقاله به گونه‌ای فشرده بیان شده است. در این مقاله بیشتر، قراء عراق مورد توجه قرار گرفته است. همچنین نقش قاریان در مباحث سیاسی مطرح شده و به مباحث فکری و فرهنگی توجهی نشده است.

در این مقاله تعریف‌های مختلفی از قراء مطرح شده است. از باب نمونه: قراء را جماعتی سیاسی از عراقیان می‌داند که علیه عثمان و پس از آن در جریان حکمیت علیه علی رضی الله عنه شورش کردند. و یا این که: قراء صاحب قرائت خاص و بدعت‌گذار در دین بودند. و یا این که قاریان همان «اهل القری» هستند کسانی که در جریان فتوحات، صاحب زمینهای عراق شدند و به جهت حفظ زمینهای فتح شده با سعید بن عاص مخالفت کردند. این مقاله در «دائرة المعارف الاسلامیة» به زبان عربی، و در فصلنامه تاریخ اسلام به فارسی ترجمه شده است.

در برخی منابع در بخش‌هایی از کتاب به مبحث قراء اشاره شده و تحت موضوع خاص،

مبحث قاریان نیز بررسی شده است:

۱- کتاب خلافت اموی بررسی سیاسی سالهای ۶۵- ۸۶، نوشته عبدالامیر عبد دیکسون

این کتاب به بررسی تحولات، قیامها و شورشهای دوره اموی و به گونه‌ای خاص دوران خلافت عبدالملک پرداخته است. و تحولات سالهای ۶۵ تا ۸۶ را به تفصیل بررسی کرده است. از این روی به قیام ابن اشعث که حدود سالهای ۸۱ تا ۸۳ اتفاق افتاده است پرداخته است و از همین جهت برای ما حائز اهمیت است. وی در بررسی قیام ابن اشعث به نقش گروههای مختلف شرکت کننده در قیام اشاره کرده و انگیزه‌های آنان را به نقد و بررسی گذاشته است. از جمله بهترین کتابهایی است که به نقش قاریان در این قیام به خوبی پرداخته است. و به چگونگی حضور قاریان در قیام، انگیزه‌های آنان، شعار آنان و مسائلی از این قبیل نیز اشاره دارد. وی قراء را از پرشورترین یاران ابن اشعث می‌داند و بر این باور است که قیام ابن اشعث از معدود مواردی است که اعراب شمالی و جنوبی با هم در برابر حجاج و سپاه شام ایستاده‌اند. همچنین به انگیزه‌های قاریان برای شرکت در قیام پرداخته است، مخالفت با نابرابری‌های اجتماعی بین موالی و اعراب، ستمها و فشارهای متعدد حجاج، مخالفت با امویان از جمله انگیزه‌های آنان بود. قراء فتوای جنگ دادند و شعار آنان «یا لثارات الصلوة» بود.

۲- کتاب الفتنه، نوشته هشام جعیط

بخشی از این کتاب با عنوان «القرء والظاهرة القرآنية» به بیان تأثیر قراء در حرکت‌های سیاسی کوفه می‌پردازد. خصوصاً در شورش علیه عثمان در سال‌های ۳۳ و ۳۴ و همچنین به حضور آنان در صفین نیز می‌پردازد. وی قراء را تلاوت کنندگان قرآن معرفی می‌کند که با صدای بلند و بیشتر به شکل گروهی قرآن را تلاوت می‌کردند و درجات مختلفی داشتند. برخی به آموزش قرآن می‌پرداختند و این حرفه و شغل آنان بود، برخی نیز در تفسیر صاحب نظر بوده‌اند، این گروه در بیشتر شورشهای کوفه شرکت داشته‌اند. وی معتقد است که تعداد قراء زیاد بوده و اسامی که به دست ما رسیده اسم رهبران «قراء» است. به عنوان مثال تعداد افرادی که همراه با مالک اشتر از کوفه به مدینه برای اعتراض به عثمان به راه افتادند، ۵۰۰ تا ۶۰۰ نفر بوده، تعداد قراء در ایام ابوموسی اشعری یعنی قبل از سال ۲۹ در بصره ۳۰۰ نفر بوده است. و در جنگ صفین ۴۰۰۰

قاری در سپاه شام بود. رهبران قاریان بیشتر از بزرگان قوم خود بودند. وی از قراء مشهوری چون: مالک اشتر، حجر بن عدی، کمیل بن زیاد، صعصعة بن صوحان، علقمة بن قیس، ابن مسعود، ابوموسی اشعری و اسود بن یزید نام می برد. اینها أصحاب قرآن بودند که از ورع و تقوی نیز برخوردار بودند. وی نظرات مختلف درباره منشأ «قراء» را بیان می کند و معتقد است که همه قراء رهبران قبایل نبودند بلکه از نظر وجهه شخصیتی معتبر بودند و در میان مردم مقبولیت داشتند مانند ابن مسعود که جایگاه قبیله ای نداشت. در این کتاب به حضور قراء در جنگهای «رده» نیز اشاره شده است.

۳- تاریخ سیاسی صدر اسلام، شیعه و خوارج، یولیوس ولهوزن شرق شناس آلمانی،

ترجمه دکتر محمدرضا افتخارزاده

ولهاوزن که تخصصش تحقیق در نژاد سامی است در این کتاب به بررسی و چگونگی شکل گیری خوارج پرداخته است و به نقش قاریان شرکت کننده در صفین و به وجود آمدن خوارج اشاره دارد. وی روایات مختلف در مورد هر موضوع را بیان می کند و به نقد و بررسی آنها می پردازد. وی به جایگاه والای قاریان در میان مردم و تأثیر آنان در جریان حکمیت و شکل گیری خوارج نیز اشاره می کند.

مطلب مهمی که به نقد و بررسی آن پرداخته است: نظریه بدوی بودن قراء و برخی خوارج است. وی معتقد است که نمی شود این واقعیت را تنها به خوارج نسبت داد چرا که تقریباً تمامی اعراب کوفه و بصره از صحرائشینان بودند. از طرفی «هجرت» در فرهنگ عرب خود نفی بدویت می کند. لذا نمی توان دلیل اعمال آنان را بدویت دانست. همچنین می گوید: عقاید اساسی قاریان مبتنی بر علم و فکر نبود. آنان قداستی داشتند که به این وسیله مردم را فریب می دادند و در آنها تأثیر می گذاشتند. البته در نبردها با شجاعت می جنگیدند. اینها اگرچه رهبران قیامها نبودند ولی برانگیزاننده شور و هیجان در جنگها بودند. وی معتقد است قاریان هیچ گاه حزب سیاسی نبودند و رهبری هم نداشتند. از دیگر عنوانهایی که به قاریان نسبت می دهد: صاحبان پیشانی های پینه بسته، شب کلاه پوشان و نمازگزاران بود.

۴. سؤال اصلی پژوهش

کارکرد و نقش قراء در تحولات سیاسی، فکری و فرهنگی قرن اول هجری چه بوده است؟

۵. فرضیه‌های پژوهش

قراء به عنوان حاملان فرهنگ اسلامی، با ایفای نقش‌های سه‌گانه: جامعه‌پذیری، حمایتی - مشروعیت بخشی و نظارتی - انتقادی در تحولات سیاسی - فکری و فرهنگی نخستین سده اسلامی تأثیرگذار بودند.

۶. مفاهیم و متغیرها

قراء: قاریان قرآن، معلمین قرآن، پارسایان، قرآن‌خوانان.

نقش: کار و عمل و کنش اجتماعی معینی است که در جامعه به فرد و گروه اجتماعی تعلق دارد. جامعه‌پذیری: جریانی است که از طریق آن فرد با هنجارهای جامعه آشنا می‌شود، آنها را می‌آموزد و به مرحله اجرا درمی‌آورد تا بتواند متناسب با هنجارهای گروه و جامعه‌ای که در آن به سر می‌برد زندگی کند.

حمایتی - مشروعیت بخشی: عبارت است از کمک به موجه شدن حاکمان و تبعیت مردم از آنان.

نظارتی - انتقادی: عبارت است از نظارت بر قدرت سیاسی به منظور کنترل آن، و در صورت نیاز انتقاد از عملکرد قدرت سیاسی.

متغیر مستقل: قراء

متغیر واسطه: جامعه‌پذیری، حمایتی - انتقادی

متغیر وابسته: تحولات سیاسی، فکری و فرهنگی نخستین سده اسلامی

۷. سؤالات فرعی پژوهش

قراء چه کسانی بودند؟ چگونه شکل گرفتند و چه روندی را طی کردند؟

کارکرد فکری، فرهنگی قراء در قرن اول چه بوده است؟
نقش قراء در تحولات سیاسی قرن اول هجری چه بود؟

۸. پیش فرض‌های پژوهش

قراء نخبگان و روشنفکران دینی در جامعه اسلامی بودند.
به دلیل نفوذ در مردم مورد عنایت و توجه قدرت حاکمه بودند.
خواص و نخبگان در تحولات جامعه نقش اساسی برعهده دارند.

۹. اهداف پژوهش

هدف از این تحقیق، شناخت گروهی از نخبگان و خواص و نیروهای تأثیرگذار مهم جامعه اسلامی در قرن اول هجری است که با وجود اهمیت آنان تاکنون تحقیق کاملی در این مبحث ارائه نشده است. در برخی آثار به بعد سیاسی این گروه و در برخی دیگر به تأثیر آنان در علوم و دانشها، تنها به اشاره‌ای بسنده شده است. تلاش ما در این پژوهش بر آن است که به همه ابعاد و زوایای این مبحث بپردازیم چراکه شناخت قاریان و نخبگان جامعه و تأثیرات مثبت و منفی آنان بر عوام در شناخت حوادث تاریخی از اهمیت بالایی برخوردار است.
افزون بر این، شناخت این گروه و عملکرد آنان، از جهت درس‌آموزی و عبرت‌گیری بسیار مهم است. چراکه گذشته چراغ راه آینده است. بنابراین با تبیین این بحث می‌توان از آن در شناخت بهتر مسائل سیاسی روز و جهت‌گیری نخبگان جامعه بهره گرفت. چراکه رسالت مورخ قضاوت درباره گذشته و هدایت حال به نفع آینده است. (لئوپولد فن رانکو)

۱۰. روش پژوهش

توصیفی تحلیلی مبتنی بر تبیین علی و کارکردی

۱۱. سازمان‌دهی پژوهش

این پژوهش دارای یک مقدمه و چهار فصل است.

فصل اول:

کلیات، در این فصل به حوادث و وقایع مهم قرن اول هجری، ویژگیها و همچنین عوامل تأثیرگذار در تحولات این قرن اشاره کرده‌ایم.

ضرورت آشنایی با مقوله‌های یاد شده تا حدودی روشن است چرا که شناخت کلی فضایی که قاریان در آن شکل گرفته و نقش آفرینی کرده‌اند جهت تبیین نقش علمی و تأثیرات آنان بسیار مفید بلکه ضروری است.

ما بر این باوریم که در بررسی هر شخصیت و یا گروه خاص، ابتدا باید با فضایی که بر فرد یا گروه حاکم بوده آشنایی داشت. تأثیر فرد بر جامعه و تأثیر جامعه و فضای حاکم بر افراد و گروهها امری است انکارناپذیر. لذا، چنانچه ما فضا را خوب شناسیم نمی‌توانیم تحلیل درستی درباره چگونگی تفکرات و عملکرد افراد و گروهها ارائه دهیم. بدین جهت در فصل اول به گونه‌ای گذرا به تحولات قرن اول اشاره کرده‌ایم. همچنین ویژگیها و نیروهای حاکم بر این قرن که با یکدیگر در تعاملند نیز به گونه‌ای مختصر بیان شده است.

فصل دوم:

شناخت قاریان و جایگاه آنان در جامعه اسلامی موضوعی است که در این فصل به بحث و بررسی آن پرداخته شده است. چرا که برای بررسی نقش سیاسی و فرهنگی قاریان ابتدا لازم است قاریان را بشناسیم. زمان و چگونگی به وجود آمدن، شکل‌گیری، اسامی و گروههای قاریان و ویژگیهای متمایزکننده آنان از دیگر گروهها را بررسی کنیم. جایگاه آنان را در میان مردم و در اندیشه اسلامی دریابیم، به عبارت دیگر، آشنایی با این که قاریان چه کسانی بودند؟، چه تفکراتی داشتند و چه مراحل را طی کردند، در شناخت نقشهای سیاسی و فرهنگی آنان حائز اهمیت است.

فصل سوم:

در فصل سوم به نقش قاریان در بسط و گسترش فرهنگ اسلامی پرداخته شده است. لازم

به یادآوری است که هدف از فرهنگ در این فصل، اعم از مسائل فکری، علمی، فرهنگی و اعتقادی است. به بیان دیگر مسائلی که با اندیشه آدمی در ارتباط است. این فصل را بر تحولات سیاسی مقدم داشتیم به دلیل اهمیت اندیشه در شکل‌گیری جریان‌ات و تحولات سیاسی، گرچه هر دو بر یکدیگر تأثیرگذار هستند.

حضور قاریان در حرکت‌های فکری، علمی و فرهنگی در مناطق مختلف، رشد علوم و تبدیل شدن مناطقی که قراء در آن حضور داشته‌اند به کانون‌های علمی از مباحثی است که در این فصل به آن پرداخته شده است.

فصل چهارم:

در این فصل به نقش قراء در تحولات سیاسی قرن اول هجری در مقاطع گوناگون اشاره کرده‌ایم. رابطه قاریان با قدرتهای سیاسی، نوع دخالت آنان در این حوادث اعم از موافقت با حکومتها، مخالفت با آنان و یا کناره‌گیری از اهم مسائلی است که در این فصل به آن پرداخته شده است. با توجه به ماهیت حکومتها، این دوران به سه مقطع تقسیم شده است:

مقطع اول: حوادث سیاسی از ابتدای ظهور اسلام تا رحلت پیامبر ﷺ را در بر می‌گیرد. شرایط قاریان و فضای سیاسی حاکم بر این دوره با دورانهای بعدی کاملاً متفاوت و دارای ویژگیهای خاص خود است.

مقطع دوم: از رحلت پیامبر ﷺ تا پایان حکومت امام حسن (علیه السلام) را شامل می‌شود. این دوران نیز تا حدودی با مقطع قبلی و بعدی متفاوت است. از این جهت که از قداست و زلالی دوران قبل کمی فاصله گرفته ولی هنوز به انحرافات فاحش دوران اموی نرسیده است.

مقطع سوم: حکومت امویان با تغییر اساسی در قدرت سیاسی و ماهیت حکومت یعنی تبدیل خلافت به سلطنت شرایط ویژه و متفاوتی را برای گروههای مختلف به ویژه برای قاریان ایجاد می‌کند. تعامل بین قاریان و حکام اموی موضوعی است که در این بخش بررسی می‌شود. در پایان این فصل از نقش قاریان در گسترش تشیع و نیز نقش آنان در فتوحات اسلامی سخن گفته‌ایم. و در نهایت به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مباحثی که در این پژوهش آمده پرداخته‌ایم.